

TORNAI JÓZSEF

Éjszakai vajúdások

KERESEM A HANGOT

Ma ott jártam a régi községházán. Bementem a hatalmas, kőoszlopos, kovácsoltvas kapun. (Éppolyan ütött-kopott, mint akkoriban.) Visszaléptem a gyerekkor, ifjúkor kapuján. S éreztem: ott kellene meghalnom. Rámnehezedett a kiszakadásom.

Goethe óta vitássá lett az emberi egzisztencia? Igen: én is kérdésesnek érzem a létem értékét. Sőt: ez a legerősebb érzésem, mióta tudok magamról. Ezért nincs kedvem semmit se csinálni, csak túrni a semmittevést, a semmit. Csak álmodni valamiről, valakiről, egy nőről, az istenről, a gyerekkorról. A házunktól nem messzire lefelé hajló domboldalról, hol annyiszor kószáltam ősszel, nézegettem az előző este fölállított nyúlhurkokat. Nem: az a fiú nincs többé, és nem vagyok én sem az, aki a személyemben létezik.

Pedig nincs más, csak a gyerekkor.

Mostani életem fájdalmas-iszonyú elszakadás a gyerekkoromtól, Dunaharaszttól. De főként attól, aki akkor, ott voltam. S céltalanná, boldogtalan gépemberré tesz elszakadásom önmagam gyökerétől, őskorától. Keresem a hangot, ami még közös bennünk — néha föl is csendül —, de egyre gyöngébben! S én nem tudom, mit tegyek így, itt magamra maradvával ezzel az idegen, öregedő lényvel; én, aki az a gyerek voltam, mindenben csodálkozó, legyűrhetetlen nomád: nem is tudom már, mi csoda, csak nem az, aki most vagyok. Harasztihoz hozzá voltam nőve: a Dunához, a dombokhoz, a síksághoz, vadvizekhez, erdőkhoz. Most hiába megyek vissza: csak utas, látogató vagyok ott.

LELTÁR

De mikor olyan közönséges volt! Ki gondolhatta volna, hogy szent? Leltárba kell szednem a földnek egyetlen, tehát számomra szent pontját, ahol anyámmal, apámmal együtt éltem, két bátyámmal, nővéremmel fölöttem.

E reményemlékeket és helyeket, tárgyakat kell magam elé tartanom.

A kapu, korhadó léceivel, a ház előtti gömbakácok, esténként tisztára söpört járda. A ház mögötti keresztutcában a mi oldalunkon nem volt járda, csak csomós, kicsit lejtős talajú fű. A ház, az első szoba két kis ablaka előtti virágos kert, bokrok, kis fák, nagy hóesésbokor, a bejárati ajtó előtt nagyobb, ágyásokba rendezett virágoskert, kis fűzfa, két terebélyesebb akác, lugas, dália, petúniák. Ezt a kis kertet meg az eléggé hosszúra nyúló telek hátulsó felében növegető szőlőt, gyümölcsfákat egy-egy drótkerítés választotta el a középső résztől. Abban is volt még egy kisebb baromfiudvar. A középső részben állt két (egy kisebb meg egy jóval nagyobb) eperfa. A nagyobbik a kerek kút mögött. Arra föl lehetett mászni, messze nézni, elrejtőzni, tornázni. Ugyanitt volt a nyári konyha, valamikor földes pincével. (Ké-

sőbb ezt betemettük.) Mellette a fáskamra, és odább, közös tető alatt, a disznóól. Aztán az árnyékszék deszkából, mögötte a trágyadomb.

A kert hátsó, legnagyobb részében a szőlő közepén végihúzódó lugason, ősz- és sárgabarackfákon kívül ecetfák is voltak, a szomszéd telken álló épületnek dőlve. Alattuk egreszek, az utca felőli oldalon pedig, az akácok között vadribiszkebokrok. Itt nagyon megette már a rozsdá a drótkerítést, szerettem rajta átmászni: ilyenkor az volt a baj, hogy a deszkája könnyen leszakadt, vissza kellett szögelni.

A középső, elkerített udvarban „lakott” a kutya: a Betyár, egy szürke puli. A nyári konyha padlásán galambokat tartottam: postákat, szegedi bukókat, fodros bögyű sirályokat, a legszebbeket, amiknek már a nevük is csak alig-alig jut az eszembe. Pedig a galambszereget, galambnevelés igen fontos része volt kamaszkoromnak: szenvedélyesen figyeltem őket, törődtem velük, és mindig sírtam, ha anyám levágott egy-egy pár kislembot. Csoda volt a repülésük, csoda volt fölmenni hozzájuk a padlásra, ahol elültek és a fészkeik voltak. Ki látott csipogó, tokos galambfiókákat a fészkeben nyújtózkodni, totyogni? S mikor kinő a tolla, szárnya s először röpül? Csodák voltak ezek s szinte teljesen elfelejtettem.

A nyári konyha előtt sokáig megvolt egy nagyobb, vadszőlős, illetve díszitőkös lugas is: ott sokszor olvastam, sakkoztam a barátaimmal. Apám is szeretett ott fonott széken iddogni, hűsölni.

Két szobánk volt a házban (vályogból rakták a tízes években): mind a kettő kicsi. A konyha kátránypapír teteje mindig beázott. Volt egy kis előszobánk is. A háború után ez lett a konyha és a korábbi konyha a veranda, apró, régi, fakeretű ablakkal. Ekkoriban a konyhában aludtam, vaságyon, meztelenül, hogy edződjek. A szobák közül csak az udvar felőlit fűtöttük. Az utcait soha. Szüleim csak hidegben tudtak aludni s én is ezt szoktam meg. A fűtött udvari szobában is csak egy vékony derekú kályha melegített, ha beköszöntött a kemény alföldi tél. Körülötte meleg volt, a fal menti díványon már nem lehetett megmaradni a hidegtől. Karosszékünk sose volt. Egyszerű, kocsmai székeken nyomorogtunk. Ágyunkban szalmazsák, dunyha szolgált alvásul. A nyári szalmacserékre úgy emlékszem vissza: utána, este mesebelien jól esett a rugalmas, friss derékaljon aludni.

A konyhában rossz tűzhely, dróttal csukható kisajtóval, örökké szidott sütővel. Mellette billegő, öreg konyhaszekrény, ócska asztal, a sarokban mindig valamilyen zsák vagy limlom. Volt éléskamránk is: minden évben vágunk egy-két hízó. A kamrából vitt föl a padlásra a falépcső. A padlás apró, pókhálós ablakából különös volt lesni az utcán zörgő szekereket, kocsikat.

Itt éltem, nőttem férfivá. Minden itt történt velem: s éppen erről a korszakról nem tudok semmit. De van-e más helye az egész földnek, ami szent nekem? Ott kellene eltemetkeznem. Sehova máshova nem tartozom. Legföljebb még a falu szélén kezdődő dombokhoz, erdőkhöz, laposokhoz, mocsarakhoz. A föld többi része nekem megtanult nyelv. Az anyanyelvem ez a két hely, e valójában egyetlen abszurd paradicsom.

A CSODÁLKOZÁS

Kell lenni olyan végső nézőpontnak, ahonnan egyképpen értékes és értelmes az élet és a halál. És ez nem lehet más, csak valamilyen antimetafizikus metafizika, amit világfölfogásom ad meg. Hiába elemzi a tudomány (bár szép, hogy elemzi), nem tudunk és nem tudhatunk meg semmi *végsőt* az úgynevezett anyagról és szellemről. Sokat tudhatunk róla: nem tudhatjuk, nem deríthetjük föl egészen kozmikus összefüggésük törvényeit. Nem ismerhetjük meg a teret és időt *véglegesen*. A keletkezést és megszűnést *alapjában*, mert ezek végtelen és határtalan folyamatok. A végtelen irracionális számunkra. A plátói (ideák) vagy a nietzschei (örök visszatérés) metafizika nagyon vonzó lehet, teljesen mégse foghatja át ezt az irracionális végtelent és határtalant, hiszen az mindig ugyanaz marad számunkra: vagy érthetetlen, céltalan, fölfoghatatlan semmi, örültség, hontalanság, melyben semmi emberit

nem találunk, vagy a lét csodája, amit nem ismerünk, és emiatt szeretünk, tisztelünk. Életünk és halálunk így egy ismeretlen, de örökkévaló és a legváltozatosabban formát öltő valaminek: mindenségnek része. Belőle merül föl a tudatunk és beléje merül vissza. De mindig éppúgy fölszínre jut, formát, létet ölt, mint ahogy időnként fölbomlik, megszűnik.

A lényeg a csoda, a csodálkozás: a teljes abszurditás, megfoghatatlanság, végtelen és határtalan gazdagság.

Ehhez a „metafizikához” semmi sem hasonlítható; minden rendszer, a vallásos éppúgy, mint a filozófiai vagy természettudományos, vagy eleve zavaros vagy nagyon szűkös. Nem tudni, hogy mik vagyunk, honnan jövünk, mi az a mindenség, amelyben élünk, bár ismereteink sokrétűek és mélyek, s még többet gyűjtünk belőlük ezután. Mégis a csodálkozás az egyetlen és végső pont, ahonnan megnyugtatóan, tisztá szemmel elfogadható életünk és halálunk. Ahonnan van értelme az emberiség szellemi és anyagi fejlődésének. A csodálkozás mindenségében minden forma egyaránt értékes, mivel ugyanúgy létrejön és elmúlik. Nincsenek kitüntetett formák. Ezért nem szabad különbnek tartanunk magunkat, művészetünket vagy történelmünket egy fűszálnál sem.

Moszkva, 1977. október

ISTEN FOGAI KÖZT NEVET AZ IDŐ

Ma a legnagyobb fájdalom szakadt rám: egy templomi, egy miserészletet láttam a televízióban, és abban a pillanatban visszaléptem abba a koromba, amikor még hittem, és vasárnaponként, a gyönyörű és titokzatos haraszi vasárnapokon templomba jártam. Hol voltam, ki voltam akkor? És ki vagyok most? Ki volt elragadtatott, csodálkozó, magáról nem tudó, tökéletesen kozmikus lény akkor? És ki szomorodik, esik zokogva az ágyra most? (Mert sírtam, nagyon sírtam és akartam sírni; szenvedtem borzasztóan és nem féltem a haláltól: ha ez a sírás az életem végét jelentette volna, akkor szembenézek vele, de többről, másról volt, van szó.) Istenem, tisztán éreztem, hogy az a kisfiú (az a kis naiv csikó) valahol él bennem, csak be van falazva; sír, de nem hallja meg a világ, még én sem. Az a kisfiú nem halt meg, és nem haltak meg a titkai sem. „Kék korszakom”, gyerekkorom mindenségbe gyökerező „kék korszaka” nem múlt el, mert az a létezés, a lét metafizikájának egyik formája (ismerünk más formákat is). De ilyen messze lenni tőle, attól a májusi kék lénytől, aki ott térdelt a litániák orgonacsokor-illatában: ez az, ami elviselhetetlen most és mindig. Csak ha elfeledkezem róla, akkor nem fáj, akkor nem tudom, hogy a kékből fekete lett, és később fehér lesz: a csontjaim és a kiszáradt öntudatom színe.

Akkor, Harasztin, a kis templomban csak egy lény volt: most kettő van.

De talán éppen a legfájdalmasabb pillanatokban megint egyek vagyunk: a kis Tornai Jóska meg az öregedő, és együtt sírunk, együtt álmodunk. (Valóban álmodok anyámról, apámról, a testvéreimről, az úrnapi, a húsvéti körmenetről, az isten akácfavirágos arcáról.) És ilyenkor a kiszakadás — rövid villanásokra — nem létezik. Kozmikus lény vagyok még valahol? Még valahol van egy élő réteg, melyen a néj, az évgyűrűk alatt, életem fájában? Onnan még szivároghatnak édes nedvek: a szeretet, a teremtés, a szerelem, az egész mindenség tiszteletének nedvei. Ezekkel a nedvekkel az idegeimben elfogadom, örülök életnek, szenvedésnek és halálnak. Mert nem köt egyik sem.

Szól az orgona a kis haraszi templomban, a szél az akácfákat borzolja; látom az ablakon át, száll az Alföld pora a homokos utcákon: örökké ott állok, ott megyek. Kozmikus vagyok és oszthatatlan, lerombolhatatlan: én, csak én: ilyenformán a tökéletes ellentmondás, amit nem lehet elfogadni, megérteni, túlhaladni. Csak boldogan nevetni rajta, ahogy az isten fogai között nevet az idő.

ÖTVEN ÉV

Az élet értelme: az élet értelmének keresése; az isten keresése, a jóságé, a gonoszságé, a szépségé, a másik emberé, a szerelemé, a szabadságé, az egyedüllété, a félelemé. Csak keresés, végtelen pályán, formák végtelen változataiban a végső általánosításig, amely éppúgy lehet egy-egy kavics, mint egy nő vagy egy férfi öle. Mert meg kell tudnom: mi van a forma mögött, az érzékelés mögött, önmagam mögött? Meg kell tudnom: lehetséges-e valamilyen átkapcsolás, átvillanás a mindenség és köztem, a semmi és köztem, isten és köztem? Lehetséges-e a szó, a tapintás, a föl ismerés, amely én vagyok és már mégse én? Lehetséges-e az azonosság önmagammal? Legalább egy pillanatra? Legalább a halál, a kifejezés, az orgazmus pillanatában?

Velem nem történt más ötven év alatt, csak szerettem az istent, az erdőt, a dombokat, anyámat, anyanyelvemet, a gyerekeket, az állatokat, a szép és okos és ideges nőket. Akármelyiket mondom, mindig ugyanazt közelítem: anyám keze ugyanaz, mint az Alföld homokja, az isten üressége és telítettsége vagy a halál. Mindegy, mit mondok: a nyelv másik keresés, a nyelv végtelen közeledés és végtelen távolodás.

Egy embert szeretni éppolyan rettenetes és lehetetlen, mint sokat, mint mindenkit, mint önmagamat szeretni. Aki szeret, nincs megállása, otthona; titka ott van elrejtve a többi lények legbensejében, s ezek közül nem az egyetlen, csak a legellenállhatatlanabb, az ember, a másik: férfinak a nő, nőnek a férfi.

Ha egy kultúra elfeledkezik, vagy fölvilágosultan lemond a keresésről, ha a tudomány nevében keres csak tovább, megteremti maga körül a teljes szétesést, a zűrzavart, az igazi keresés hiányát. Csak a metafizikai minőségű keresés ad formát a létezésnek, a gyakorlativá szűkített keresés önmagában betegség, boldogtalanság, nihilizmus: az élet általánosításának tagadása. Az isten időnként fölfogható a maga totális fölfoghatatlanságában, a szerelem a maga reménytelenségében: az atommagok vagy a galaktikák keletkezése, analitikája soha. Az adatok a pokolba rántanak magukkal. A keresés szomjúság az azonosulás egy-egy pillanatáig. Keresni, csodálkozni, szeretni: íme, a legtöbb, amire végső fokon képesek vagyunk, amíg képesek vagyunk, és nem zavarodunk össze, nem zavarjuk össze a világot is magunk körül.

Az összezavart világban megtalálja bennünk zsákmányát a gyűlölet, a bűn, a szorongás: minden tisztító örökségünk.

SZÜKSÉGÜNK VAN A HIBÁINKRA

Micsoda hibákat követtem el — főleg a nők ellen, akiket szerettem! Az önzésnek, az érzéketlenségnek és — igen! — a szabadság hiányának, a gyávaságnak, a tehetetlenségnek a hibáit. Kívülről nézve szörnyetegnek látom magam, ahogy A-val, B-vel bántam. És ugyanígy C-vel is!

Igen: de ha A-val vagy mondjuk, B-vel úgy viselkedek és döntök, ahogy a szeretet, az odaadás — rövid távon — megköveteli, akkor két-három gyermekem volna az első házasságból, és nem tudtam volna, vagy sokkal nehezebben válhattam volna el. Ugyanígy: B-t elvenni a terhessége miatt, örületes hiba lett volna. De akkor hol a határ a jó és a rossz között?

Biztos, hogy hibáimat el kellett követnem, hogy mindennek meg kellett történnie, ami megesett velem. Eszerint nincs jó és rossz, csak döntések vannak, tettek, amelyeket a kellő helyzetben és a kellő időben kell meghoznunk, elkövetnünk? A gonoszság, önzés, szeretetlenség persze gonoszság marad, hiba: aki ellen elkövetjük, megszenvedti érte a magát. De van valamilyen mélyebb-magasabb összefüggés, amely végül megnyitja előttünk a helyes utat. A hibáinkra azonban szükség van, éppen úgy, mint a tanulságokra, a helyesbítésekre, az emberismeretre.

Nem hiszek az ártatlan, tiszta emberekben, csak azokban, akik bűnt követtek el embertársaik ellen, de nem azért, mert gonoszságot akartak, mint holmi III. Richárd,

hanem mert nem tehetek akkor és ott mást. Később, amikor helyesen döntöttek, akkor se tehetek mást, mint amire elhatározták magukat. De ami a bűn, a hiba és a helyes tett között történt velük, valahogy mégis benne van ebben a szükségszerű tetteben. A konfliktusokon át, a valódi, hibákkal, bűnökkel terhes összeütközéseken át válhat csak erkölcsi lényé az ember. Már kevesebb hibát követ el, de azért mindig bűnbe eshet. Ha erkölcsi felnőtté válása után csak a jó és a jobb között dönthetne, egyáltalán nem volna erkölcsi lény többé: csak gép, csak vegetáló állat. A bűn föltételezi az erényt, a kétségbeesés az örömet — és fordítva.

Nem lehet másként: így kell szeretnünk és pusztítanunk egymást.

A MÁSODIK JELENTÉS

A dolgok második jelentése ilyenkor hajnal három felé sokkal világosabb, mint máskor. De azért fölismerhetőnek kell lennie máskor is: mindenkor. Nem tudom, mi választja el a második jelentés nélküli eseményt vagy képet, pillanatot a második jelentés pillanattól. De a közönséges életben és nyelvben is ismerünk jelentőségteljes kézfogást, pillantást, elbúcsúzást, csöndet, kifejezést; ezt a jelentőségteljességet kell példának venni, hogy eljussunk a valódi jelentésig, addig, míg egy kép, esemény, emlék, tett vagy pillanat jelzéssé, jellé, valaminek a jelentésévé, megjelenésévé nő.

Meg kell látnunk ezt a mélységet, fénykört valakinek az arca, alakja körül, még akkor is, ha a jelentés, a jel értelmét nem tudjuk s talán sose fogjuk tudni. De hogy szinte minden, ami fontos életünkben — mondjuk egy könyv, amit mégis magunkkal viszünk valamelyik hosszú utazásra, vagy egy hang, amely ottragad a fülünkben —, szóval, hogy szinte minden kis és nagy megtörtént mozzanat képes egyszercsak önmagán túl is mondani valamit, az legtitkosabb, legbüszkébb szellemi kincsünk. A szépség például majdnem mindig túlmutat önmagán, függetlenedik önmagától, nem a lététől kapja hirtelenében a mélységét.

És nemcsak a szépségnek kell meglátnunk ezt a mélységét, a fájdalomteljes, szomorú, kétségbeesett állapotainknak is. Vannak dolgok, amelyek azonosak önmagukkal s vannak mások, melyek megnyílnak, megsejtetnek, megvillantanak valamit, ami teljességgel követhetetlen és ezért szomorúan, de hálásan ismerjük el a hatalmukat. Azt a tulajdonságukat, hogy hirtelen ablakká tudnak tárnulni a szemünk előtt: a betekintés pillanatává, de hogy hova, arról már nem tudunk semmit.

Csak azt sajnáljuk, hogy hosszú életünkön át pusztán a művészetben vettük észre ezeket a titkos ablakokat, igaz, joggal, hiszen a művészet ezeknek az ablakoknak elrejtése a mindennapi dolgokban (és ha nem elrejtése, akkor fölfedezése) — de szegényes ostobaság volt, hogy vagy vallásos, misztikus tünetek tekintettük a nem művészi második jelentéseket, vagy teljesen megtagadtuk a gyakorlati élettől.

Azonban ilyenkor, hajnal három felé, messze az otthontól és önmagamtól, egész sor gesztus, tett, emlékkép vetközi le magáról a mindennapi esemény álarcát — az egyszeri gyakorlati megtörténés szűkösségét. És válik ismételhetővé. A második jelentés fölidézhető, újra átélhető. Újra megborzongat, mit mondtam vagy mit mondtott az anyám, mikor utoljára kikísért a kapun és panaszkodott, hogy többet nem fog azon kikísérni. Csakugyan így történt, mert egy hónappal később meghalt. De most nem is ez a fontos, hanem a jelenet ott a kis harashti lécapuban, a gömbakácok alatt: a szomorú, kedves, halhatatlan anya, a halandó, elveszett fiával. Talán éppen azok a pillanatok mélyülnek el második jelentésé, amelyekben a végességünk szembekerül, szembesül a végtelenségünkkel. Lehet, hogy ilyenkor az univerzum csillan meg: egy kapcsolatban, búcsúban, szépségben, hősi tetteben; de talán túlságosan is rövid távú, elhamarkodott ez a magyarázat, talán nem is egészen igaz.

Amikor észrevesszük, fölfedezzük valaminek, akár egy tárgynak a második jelentését, elsősorban talán az lep meg, az borzaszt el, hogy van valami más is, hogy nem vagyunk pusztán önmagunk, hogy tárgy és alany: figyelt és figyelő viszonya van köztünk és a világnak, a dolgoknak, az eseményeknek, akár a legszerelmesebb társunk

között. Elképeszt és megborzongat, hogy hiába vagyunk itt, hiába szívjuk egy anyag-
elvű század emléit: kettősség van bennünk. A második jelentés megértésekor ez
válik nyilvánvalóvá. Rossz szó itt a megértés, és csak azt érthetem most rajta, hogy
pedzegetjük végre az üzenetet, hogy üzenet van, de persze nem érthetjük, miről
szól. És hiába próbálnánk megfejteni a tartalmát.

Igy szokott lenni az én nyárfőlvillanásaimmal is: évek óta meg-megcsillámlik
egész erejével egy-egy kép, emlék, átélés a gyerekkori, haraszti nyaraimból — pél-
dául megüti az orrom a forrón perzselt kerítésléc szaga —, és már vége is van, már
nincs semmi, amibe belekapaszkozhatnék: az egész jelenség nyelvnélküli, nyelvileg,
s hozzáteszem: költőileg kifejezhetetlen. Azelőtt tartottam magam Baudelaire ki-
hívó mondatához: „Ami nem kifejezhető, az nincs is.” Most már inkább a vereség
teljes súlyát szeretném valahogy ledobni a vállamról. Nemcsak költői, emberi vere-
ség is, ha azt tapasztalom valamiről, hogy van, mégse tudok róla beszélni, vagyis
tudok, de azzal a keserű tudattal, hogy a beszédől, a kifejezéstől megváltozik, kö-
zönségessé, jellegtelenné, jelentésteleenné válik az az eredeti jelzés, amit tapasztal-
tam, ami volt, ami nyilván létezik is.

Ettől még lehet, hogy igaz az „ami nem kifejezhető, az nincs is” tétel. Csakhogy
a második jelentés fényében, de már a görög vagy akármelyik más mitológia ismer-
etében is másként kell értelmeznünk. Azt mondhatjuk, hogy most a tétel negatív
oldala a fontos számunkra: az, hogy ami nincs, nem fejezhető ugyan ki, de meg-
jelenhet, és éppen kifejezhetetlenségében, nemlétében sejtethet valamit, olyasmit,
amit a kifejezés, a művészet gyakorlatában nem vehetünk észre.

A második jelentés a kifejezés ellenére, nem a kimondás, az értelmezés, a ma-
gyarázat, a forma, az elemzés következtében válik nyilvánvalóvá, mindettől végül
is valahogy független tud lenni. Meg kell tehát fordítanunk a például választott
tételt: „Ami kifejezhető, annak nincs meg az a mélysége, amiről most mint második
jelentésről beszélünk.” Ami kifejezhető, az azonos önmagával. A második jelentés-
ben éppen a kettősségünk, a dolgokkal való szembenállásunk derül ki. Valahogy sejt-
telemszerűen, éppen, mert mégiscsak észrevehetjük a dolgoknak ezt a nem létebeli
dimenzióját, a teljes azonosulás lehetőségével is kecsegtethet. De ez már csakugyan
túlzott következtetés: félő, hogy rossz irányba is térít.

Jobb, ha a rítusok, szertartások, beavatási módok, szent jelképek világában ke-
resünk kiutat. Minden ilyen emberi forma éppen azért vált szentté kisebb vagy na-
gyobb, vagy kontinensnyi közösségek számára, mert, mondjuk, a tetoválás vagy az
utolsó vacsora prózai, fizikai megtörténte mögött ott állt furcsa fényvel és árnyékkal
egy másik esemény: valamilyen mozdulatlan jelzés, tartalom, talán igazság, talán
valóság, talán teljesebb teljesség, mint ami pusztán ott, akkor s minden nap látható
volt, illetve látható. A varázsló átalakulása krokodillá vagy paradicsommadárrá, a
kenyér és bor Jézus testévé és vérévé, tehát csakugyan nem a mindennapi, termé-
szettudományos értelemben vett átlényegülést jelenti, hanem azt, amiről beszélünk:
egy esemény megnyit előttünk valamilyen másfajta mélységet, mint amit pusztán
az agyunkkal, értelmünkkel ismerünk. A szent jelek esetében is ez történik: az
életfa, a szvasztika, a kereszt, a napkorong, a csodaszarvas, az egyiptomi életkulcs
alakjában és anyagában nem képes összpontosítani, amit egyszer csak mégis észre-
veszünk benne s attól kezdve ezek a jelek azt mondják nekünk, ami kifejezhetetlen,
de amiről tudjuk, hogy hírt ad magáról. Az emberiség mindig megpróbálta ezt a
váratlan, kiszámíthatatlan második jelentést aprópénzre váltani, üres ismétléssé, ru-
tinná korcsosítani. A szent jelek (amilyen egy nemzet zászlaja is) nem jelentenek
semmit a mögöttesük nélkül. Kellenek, mert olyanok, mintha állandóan jelentenének
valamit (hiszen néha jelentenek is!), de a gépies használatnak nem engedelmesked-
nek. Ezért nem hiszek a babonás ereklyékben, jelvényekben.

A második jelentés szabadabb, gazdagabb, mint az emberi gyakorlat, a pragma-
tizmus. S ha elfogadjuk a maga megfoghatatlanságában, megrendelhetetlenségében,
akkor még az az örültség is megfordulhat a fejünkben (mert valójában meg is élhet-
jük nagyritkán!), hogy ha van második jelentés, akkor lehet harmadik, negyedik,

isten tudja, hányadik jelentés is; annyi réteg és mélység egy-egy döntésben, műben, eseményben, hogy maga a világ — s mi is! — már meg is semmisül e jelentések előtt. Ez már csakugyan a szent örültek és öntudatlan gyerekek meg a legnagyobb próféták, költők, festők, zenészek, tudósok váratlan, eltűnő, visszaidézhetetlen fölvilanása, amikor a világ mayafátyla mögött valami megmoccan, hív, vagy csak áll, áll, mozdulatlanul, másvilági csöndben; úgy, hogy én is csak föntebb való fölül hallhatom Vörösmarty szavait, a sokszor mondottat, agyonkalapáltat; most, hajnalban, három felé talán a számtalanadik jelentésében:

*Sötét és semmi voltak; én valék,
kietlen, csendes, lélynemlakta Éj.*

MÁRCIUSI VADVIZEK

Egyetlen büszkeségem: hogy emlékszem arra a boldog kisfiúra, arra a kujtorgóra a vadvizek, rétek, erdők, dombok mentén. Napsütésben és szélben, tavasszal és ősszel: ott kóboroltam, a talpam érintette azt a vad, nyers homokot, a gazt, port, sarat, füvet, vetést. A mosolygásom volt minden, az öt érzékem mámoren az idegenségben és odatartozásban. Teljesen otthon voltam! Ahogyan soha többé nem leszek sehol. A kertben vagy a konyhában várt anyám, lekváros kenyérral, tejjel, mákos kaláccsal, ráncokkal és boldog mosollyal. Senkinek sem mondta, csak nekem: „Hol voltál, gyönyörűm? Vártalak, mert tudtam, hogy éhes leszel.” Nem az én hibám, ha csak úgy írhatom le az én paradicsomomat. De semmi se mutatható, írható le már belőle — közönséges föld, közönséges utcák azok arra Haraszi szélén. Nem szép, legfőljebb a tavaszi, virágban álló akácfák, az egymást követő dombok mondhatnak valamit annak, aki nem ott született. Mindent a magyaráz meg, hogy én ott jöttem világra és nem ismertem más világot azon kívül. De más talán elfelejtette — ötven év alatt elfelejthette a gyerekkorát —, én őrzöm minden pillanatát.

Mert mi jött azután?

A háború, a rettegés, a szerelem, a házasság, a szexualitás vadsága, a politikai utak, a szabadság szomjúsága, elvesztése, és az írás, gondolkodás, és újabb szerelmek és sóvárgások, versek, barátságok, filozófiák és családások. *A válság*, amiből nincs többé kiút ebben a civilizációban. A gyerekkort semmi sem pótolhatja, hiszen a gyerek még magával azonos lény: magában hordja a külső és belső világot. Nem tud a kettősségekről, melyek később kikerülhetetlenné válnak bennünk, körülöttünk.

Nemcsak íjat feszítve látom magam, de búzaszentelőkor is: ott lesem az éneklő parasztokat a Szentkútnál, vagy ott éneklek én is a szent énekeket velük együtt. S most tudom, hogy a kút tele van szeméttel, földdel, a szentképoszlop megdőlvé: mikor azelőtt mindig volt rajta vagy előtte a földön friss virág! Nem hú képe ez annak, ami történt: a kiszakadásnak, a paradicsom bezáródásának, az emberi sors kinyílásának?

Te szegény kisfiú, akinek akkor úgy csillogott a szeme, olyan szélesre nyílt a szája a mosolygástól, te vad, aki ugyanaz voltál, mint körülötted a baglyok, nyulak, sasok és rókák! Te szegény kisfiú, hova jutottál, elvont gondjaidal, okosságoddal, szerelmeiddel és öregedésseddel? Ha tudtad volna, milyen reménytelen, ami előtted áll, milyen szomorú szétszóródás vár rád, micsoda kiüzetés, micsoda bűnök és lehetlenségek! Az isten akkor még nagy orgonabokor volt neked: zöld birodalom, időtlen, határtalan. S mostanra minden levele leomlott, sőt a bokornak is csak az emléke maradt meg a fejedben. Igen: az isten emlék, a gyerekkor emlék. És a szavak, képek, a költészet varázslata nem őriz meg semmit annak a kisfiúnak az elragadtatásából, aki ott az ebihalakat figyelte a márciusi vadvizekben.

VIPUNEN

Mint valami ihlet, fölindulás kezd elborítani az érzés, hogy talán azért veszítettük el kozmikus nedvdűsságunkat, mert túlságosan megvilágítottuk, kézzelfogha-

tóvá tettük a metafizikai minőségeket, a legmélyebb, legbozótosabb, legismeretlenebb homályt, azt, amit nem lehet s ezért nem is szabad megvilágítani. A gyerekkor istenének a maga ősiségében, megközelíthetetlenlenségében kell maradnia, olyan elrejtettnek, hogy sose lehessen absztrahálható, sose lehessen teológiai, filozófiai eszmefuttatások, logikai mutatványok áldozata. A nagy mögöttesnek kell lennie, amihez képest minden, mindenki csak „előttes” lehet: Buddha, a próféták, Krisztus, Szent Ferenc, a ghandarvák, minden nagy géniusza az emberiségnek, és minden fűszál, falevél, hegyóriás.

Mint a Kalevalában Vipunen, aki kifejthetetlen a fákból, kövekből, gyökerekből. Különben ez a lírai isten spiritualizálódik vagy materializálódik — s máris a modern szellem két betegségének esik áldozatul. De hagyni, örülni annak, csöndben, szó nélkül, hogy küldi a jeleket, csillagokat, mindenséget — meríteni belőle, megmerülni a maga kettős gazdagságában (teremtés-pusztítás) — ez talán lehetséges kozmikus viszony:

*Vipunen, a vén varázsló,
varázsszavak énekese
ott fekszik énekestül,
varázsszavaival nyugszik,
nyárfa nőtt a válláiból,
nyírfa hajlott homlokából,
éger állott állacsontján,
a szakállán fűzfabokor,
mókusfenyő fent az arcán,
sűrű fenyő a fogában.*

S Väjnämöjnt, aki Vipunen hasából szeretné kiszedni a varázsszavakat, lenyeli, elnyeli Vipunen, a természet és a szellem, a tudás, a megnevezés hatalma. Väjnämöjnen elmerül abban, amiből meríteni akar. S Vipunen nem az utolsó fokozat ebben a megismerésben-tapasztalatban; talán Ukkó, a felső isten az, de arról már nem tudhatunk semmit. Ebben a folyamatban csak távlatokat ismerünk, elveket, titkokat, melyek mögött újabb távlatok, a megismerés újabb végtelen megközelítései rejtőznek? A végső törvényekről csak sejtelmeinkben láthatunk, érezhetünk meg valamit? Azt, ami közel és messze van egyszerre, ami más és azonos velem; ami én vagyok — gyerekkori homályban, az öregedés ébredésében — és ami a természet, a magakiolthatatlan erőlködésével?

Iowa City, 1978. október